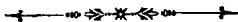

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(ԳԱՂՈՒԱԾՔ)

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՓԱԽՏՈՍ ԲՈՒՋԱՆԴԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ինչպէս պէտք է ընթերցուի Բուզանդի նկարագիրը՝ Զիրաւայ պատերազմին. (« Եթէ սու Սըշակ » թէ « Երթ սու Սըշակ » . « Թափ արքունի » նշանակում է « Արքունական այգի » . « Պատմութեան » ուղղելի « Պատմութեան », եւ այլն) :

150. Էջ 200. « Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ ... գայր հասանէր ամենայն զօրօք իւրովը ի տեղի պատերազմին ... Խրախոյս բառնային աղաղակելով ամենայն զօրքն պատերազմիկը Հայոց համակ, զայս ասելով՝ երէ առ Սըշակ քու » : — Ուղղ. « Երբ առ Սըշակ քու » : — Հայր խոցուած էին և սրտերնին լցուած Պարսից դէմ, որովհետեւ Շապուհ ստոր մատնութեամբ կալանաւորեց և յինչուսն արքունից Հայոց ըջ թագաւորին, որ իւր մեծ պակասութեանց հետ, ունէր և մեծագոյն կատարելութիւններ, որով վաստակել էր իւր ժողովրդեան համակրութիւնն և սէրը. ուստի և նրա դառն տառապանաց և գերութեան մորմոքն նրանց սրտերից չէր անհետանում. մանաւանդ այն ռազմիկ զօրաց, որ երկար տարիներ զինուորել էին նրա նշանի տակ և մեծամեծ յաղթութիւններ տարել էին Պարսից դէմ. ուրեմն այս ներկայ կոռուած հայ հինաւորեց զօրականներ չին մոռանում իրանց Սըշակ ըջը, որ անշուշտ արժանացել էր աշուղական երգերի որոց հետը Բուզանդայ այս կտորի մէջ նշմարուում է. [դիտ. էջ 200]. տող 26. զոգցես ամէն մի տողն մի տան վերջաւորութիւն է « ին » ու մինչեւ

201 էջ « Սըշակայ զոհ լիջիր » . զոր օրինակ աճապարէին, աշխարհին (քանիցս) պատերազմին, էին, կործանէին, թագաւորին, բառնային, և այլն, և այլն : — Հայր ուրեմն երեք կերպիւ, առաջին՝ երբ իրենց ախոյեանը տապաւում էին, իսկոյն աղաղակում. « Երբ առ Սըշակ, պատմիր տեսածդ, միզանից լուր տար » : հոգոցն էին ասում. Սըշք նուիրում էին իրանց ըջ թագաւորին, ասելով « առ Սըշակ ըջ » . (ոչ եթէ իրեւ նախդիր սա Սըշակ քու, որպէս համարում են տպագրողները) . և սորա էին ազատը Հայոց՝ որ իրանց նիզակի ծայրն աննկելով Պարսից զլուխները, իրեւ զնոսկ նետում էին նրանց՝ դէպ ի իրանց թագաւորը, իսկ երրորդը երբ զգնանելով սխաթի պէս մորթում էին, կ'ասէին. « Սըշակայ զոհ լիջիր » : Շապուհ կրկնելով Հայ ըջիկի խօսքերը (էջ 202 տող 17) . « Եւ միւս եւս ընդ այս եմ զարմացեալ ... համակ ասէին՝ թէ առ Սըշակ, և եւ լիք ի մէջ նոցա » : Ինձ թուում է որ ըստ մի մտաց ասում է, թէ՛ առ, ընդունէ՛ Սըշակ . վասն զի պատմիչն աւելացնում է . « նա չէր ի մէջ նոցա » . րայց տիրասէր հայր կարծես երեւակայում էր Սըշակայ ներկայութիւնը և նրա հետ

խօսում և ձեռքերով զգեստնում, նուիրում կամ զոհում իւր արդեանքը քաջ թագաւորին, իբր ասելով առ, զոհացիր, վրէժդ հանեցիր, իսկ եթէ « առ » իբր նախադր. ընդունինք՝ այն ատեն այդ խօսքերը կը կորցնեն իրանց կորովը և պատմական նշանակութիւնն և ոչ ի դէպ ռազմիկ հինաւորաց և տիրասէր զօրականին, որ ասում էր Շապուհի նախանձը շարժելով. « Եւրանի որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և միարան միամիտ զօրացն »:

151. Էջ 200. տող 17. « Բայց զուշակեալ իմ քեզ ... յանպատրաստից եկն ի վերայ քո »: — Ուղղ. « յանպատրաստիցն իմն ի վերայ քո »: Ունայր զգուշացնում է Մուշեղին որ Շապուհ յանկարծակի նրա վրայ պիտի գայ, դեռ չէ եկել, որ կարող լինէր « եկն ի վերայ քո » ասել:

152. Էջ 198. տող 22. « Եւ ոչ սպասից զայր թագաւոր, քե կտրի նեղ հասցէ ինձ »: Կարծես թէ այն միտքն ունի որ եթէ նեղ տեղ ընկնամ, այն ատեն կարող կը լինիմ սպանանել. մինչ Մուշեղի միտքն է որ նեղ տեղ, ստիպուած ժամանակ էլ ես թագաւորի վրայ ձեռք չեմ վերցնի. ուստի այդ վերջին իմաստն լրիւ ունենալու համար՝ պէտք է « և » շարդկ. յաւելացնել և ուղղագրել. « Թէ և կարի նեղ հասցէ ինձ ». նեղ այստեղ և այլուր հին դասական գրիչների մօտ չի նշանակում նեղ, դժուարին տեղ՝ այլ մահուան վտանգ, նոյն իսկ ստոյգ մահ: Մուշեղ ասել կ'ուզէ. եթէ ստոյգ գիտենամ որ մահ ինձի կը հասնի թագաւորի ձեռքով, ես նորան չեմ սպանի: Ս. Գրոց բացատրութիւնն է՝ Յակոբայ համար՝ թէ « հայրն քո նեղեալ է »: արդ իսկ մեր ռամիկն սաստիկ վտանգաւոր կամ հոգեվարք հիւանդին կ'ասեն թէ « նեղած է, նեղն է »: այսինքն, մահաւմերձ է:

153. Էջ 200. « Զոր .. սպանանէին՝ նուիրէին իւրեանց ստոյի թագաւորին Արշակայ »: ուղղելի, թերեւ, քաջի:

154. Էջ 204. տող 33. « Ապա զի էր ինքն Դրակն (Դրակն) այր մեծ և անձնեայ ... մուծէք զդա ի տուն Պատմունայ կացն ... այսինքն յար քաղ սարքանի դեռ ... և ոչ ի տան քաղաց սպանակն, և զքո քաղ ... հրապարակին արքունի »: — Ուղղ. Պատմունայ ... (« այսինքն ուր թագ » յաւելուածն՝ է glossa եկաւում). — Թագդ է ոչ թագ արքայական, այլ՝ որթ, այգի խաղողոյ: Այս հատուածի մէջ Դրակի մի խօսք « ոչ ի տան թագաց սպանանել, և զքո թագդ արեամբ շաղխել » մոլորեցրել է անհմուտ ընդօրինակողին « պատմունակաց » փոխել « պատմունակաց » և յետոյ իբրեւ glossa և բացատրութիւն իւր ներմուծած բառին յաւելու, « այսինքն ուր թագ արքունի դնէին »: Մինչդեռ պատմութեան րնական ընթացքն, տեղական սովորութիւնը ու բառագիտութիւնը մեզի այլ եզրակացութեան են հասցնում. Այս տեղ ոչ մի խօսք չի կարող լինել ոչ թագաւորի պատմունանի և ոչ էլ արքունի թագի մասին. այլ միայն որսի տեղերի և որթի այգիների վերայ է խօսում Բուզանդ: Պատմութիւնը (էջ 204. տող 4) ասում է որ Դրակի չար միտքը իմանալով Պապ առ ինքն է հրաւիրում նրան և նա գալիս է և ներկայանում Պապայ « ի գաւառն Այրարատու, ի մեծ գիւղն Դրակն արքունի, որում Արդեանս կոչեն »: Սորա որ տեղ լինելը « ճշդիւ գտակաւ » չեմ կարող ասել, յամենայն զէպս Շապուհի վանի պէս զուարճալի և հովասուն տեղ լինելու է, ուր թագաւորն սովորութիւն ունէր գնալ « քեփ քաշել » ու համար: Միայն մի մեծ գիւղ է, ուր այգիներ կան արքայապատկան, « գիւղն Ընջին արքունի »: Այսպէս հասկնալու իրաւունք է տալիս Բուզանդայ մի ընթերցանութիւնը (էջ 97. տող 2). « Ս. Բասիլիոս ... տեսանէր ի տեսեան զի այգի մի էր ... պատառէին բազում ունեւ որթոյ ... զդաշան ... և զբազուկ ընծովին »:

Ուրեմն Արդեանս « ունէր այգի մի մեծ և վայելուչ » ուր որթի տաշտեր և ունջեր կային, որոնցից խաղող էր կթուում և

պատրաստուում էին արքունի զինիք: Նոյնպէս և «Թագ արքունի» նշանակում է ուղղակի «այգի»: Այժմ իսկ յԱլլարատեան դաշտի այգոյ մշակողը, որթոյ տաշտին և տնկին քող են ասում որ լեզուական փոփոխութեամբ կրնայ նոյնանալ ընդ «Թագ» ինչ Բայց ոչ լոկ ենթադրութեամբ այլ իսկութեամբ կարեմք հաստատել . «Թագ» պարսկերէն լեզուով նշանակում է, որթ, այգի: Ուրեմն Դղակին սպանելու տանում էին այգոյ մէջ, որ տալիս է գինի որախութեան, սիրոյ, կենաց, և այլն. և նա արիւնքում է չըղախել զինին իւր արեամբ « և զքո Թագդ արեամբ շաղախել » : Թագ կամ Թակ (Բուզանդ գիտէ զ— փոխել միմեանց հետ) նոյնպէս գինի նշանակելու չեն հակասել. զոր օրինակ կանա Գալիլեայ հարսանիքին Յիսուս կը հրամայէ «լցէք զԹակոյկսդ Զրով», այսինքն զինոյ ամանները: Այսպիսի կարծեմ բաւական է համոզել որ այստեղ «Թագ արքունի» նշանակում է այգի որթոյ և ոչ Թագ արքունական որ ի զլուխն զնի: Անցնինք « պատմունակաց » բառին: Ասացինք որ նախնական եղած է Պատրուականաց և «Թագ» բառի շնորհիւ սխալ սրբագրուել է: Դղակի նման մի սպանութիւն է և տարարաղդ Գնելոյն: Արշակ նոյնպէս Շահապիվան գիւղն էր, և կարգադրում է Գնելայ մահը, զոր « առնուին զնային մօտ ի Սիւան արքունի . . . մօտ յորմածս արգելոցացն որոյն էրէոցն » . . . բազմոցացն արքունի » : Էթէ համեմատունք այս Դղակայ անցքերին՝ « փոխանակ Սիւան արքունի », ունինք Թագն արքունի կամ տուն Թագաց : Իսկ « մօտ յորմածս արգելոցացն որոցն էրէոցն » . . « մուծին զնա ի ներքս ի տունն պատրուականաց, կապել ձեռս յետս » ճիշդ իբրեւ անասուն մորթելու համար: Դղակ հասկանալով թէ ի՞նչ անարգական մահ է գալիքը, դարձած առ Թագաւորն ասում է. որ զիս հրապարակի վերայ պէտք էիր սպանանալ և ոչ թէ թշու այգոյ խորշերը որսի անասունների կամ ուլերի հետ մորթել և իմ արիւնով շաղախել այն հողը ուր Թագաւորի հա-

մար որթեր տնկուած են: Աւելորդ եմ համարում կանգ առնել այն մտքի վերայ իբր թէ այդ ետ ինկած գիւղում պահուում էին Թագաւորի Թանկագին Թագն և բեհեզն ու ծիրանին, վասն զի այդ Թանկագին գանձերի տեղերն անսովի բերդերն էին, « Անին, Արտագերք և Դարինք, Անգեղ », և այլն զորս յիշէ ինքն Բուզանդ : Եղբակացնում եմ. « Տուն պատրուականաց » է որսի կենդանիների կամ ուլերի և զառնուկների քաղաքորմն, որոնցից Թագաւորի խորտիկներ և խորովածներ էին պատրաստուում: Իսկ « տուն Թագաց » . է զընտան կամ զինոյ կարասների տեղը, մասնաւոր ուր գինիներն էին պահուում կամ նոյն իսկ խաղողի որթերը, որոնցից պատրաստում էին Թագաւորի համար գինի սեղանոյ և արքունի տաճարին:

Հ. ԳԱՐԻԷԼ ՆԱԱԳԻՏԵԱՆ

Շարայարելի

Հ Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

Ս Ր Բ Ո Յ Ն Շ Խ Ա Ր Ն Ե Ր Ը

(Շար. տն'ս 1906, էջ 548)

Դ. ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ. — Աւելորդ է խորհիլ՝ թէ հայ եկեղեցին իւր սկզբնաւորութենէն իսկ կարենար տարբեր ընթացք մ'ունենալ այս մասին քան միւս եկեղեցիք: Դ—Ե դարուց մասնաւորաց բազմութիւն մ'իրենց խառն վկայութեամբ լիւրի և մանրամասն կ'ապացուցանեն մեզ զայդ: Ազաթանգեղոս այսպէս գրել կու տայ Դիոկղետիանոսի՝ իւր նամակին մէջ. քրիստոնեայք « սպանելոց ոսկրիչ կը պուշտեն » (ԺԳ), փոխանակ քրիստոնէաբար ըսելու՝ թէ կը մեծարեն: — Լուսաւորիչ Հոփսիսիմանց « Երանելի մարմնոց արկղերուն վրայ ընկած էր ծնրաղոր, պաղատանք մատուցանելու » (անդ, ձեմ): — Յաճախապատում գիրքը նշխարաց հրաշագոր-